

VZNIK KULTU ONDREJA-SVORADA A BENEDIKTA VO SVETLE ZAGREBSKÝCH PAMIATOK

Peter Ratkoš

Historik, zaoberajúci sa dejinami Slovenska v 10.—11. storočí naráža na citelný nedostatok písomných prameňov. Pri tom ide o obdobie, keď sa územie Slovenska stalo postupne súčasťou arpádovského včasofeudálneho štátu a keď sa predkovia Slovákov dostali do podobného položenía, aké mali napr. pyrenejskí Baskovia v španielskej a francúzskej mocenskej sfére. Medzi základné pramene k dejinám Slovenska a jeho najvýznamnejšieho mesta v 11. storočí — Nitry patrí Maurova legenda o nitrianskych pustovníkoch Svoradovi a Benediktovi.

Známy medievista A. Potthast pri Maurovej legende konštatoval, že legenda má malú hodnotu.¹ Jeho konštatovanie protirečí s historickými údajmi, ktoré Maurova legenda obsahuje. V doteraz známom texte legendy jestvujú problematické prvky štylistického i hagiografického rázu.² Nedostatky doterajších vydání legendy môže odstrániť iba nové kritické vydanie, ktoré bude musieť prihliadať k lekciam zagrebského breviára MR 67. Tieto lekcie sú síce len vyňatkami z Maurovej legendy, ale reprezentujú jej najstaršie doložené použitie (z 2. polovice 13. storočia).³

¹ A. Potthast, *Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500*. II, Berlin 1896, 1645.

² Z latinských legiend v jedinej Maurovej legende jestvuje charakteristika pôstnej reguly východného opáta Zosimu (5. stor.). V doterajších kritických vydaniach nebola rozvedená správne pre starší omyl pri diktovaní textu. Patričný text má zniť: »ad exemplum vite regularis, sub quo Zozimus abbas degebat, ubi quadraginta dactilis quisque quadragesimam deduxit, ipse a patre Philipo, a quo habitum acceperat, quadraginta nuces accepit...«. Správny text Zosimovej pôstnej reguly mal lekcionál varadínskej diecézy, napísaný Pavlom de Jenew r. 1454 (pred II. svet. vojnou opatrovaný v knižnici františkánov v Segedíne), Vargha D., *Maurus a magyar irodalomban*. Zborník *Szent Mór emlékkönyv 1036—1936*, Pécs 1936, 363—456, najmä 409, kde je vyššie uvedený text. Správne znanía Zosimovej reguly nachádzajú sa aj v breviároch zagrebskej *Nacionalnej sveuč. bibliotéky* zo 14.—15. stor. MQ 44, fol. 275 v, MR 120, fol. 213 v ako aj breviári viedenskej Nationalbibliothek Clm 1829, fol. 90 (III. lekcia). Na tomto mieste vyslovujem vedeniu zagrebskej *Sveuč. bibliotéky* svoju vďaka za poskytnutú pomoc pri štúdiu.

³ Kniewald Károly (Dragutin), *A magyarországi liturgia legrégiéb emléke*. Pannonhalmi Szemle 13, 1938, 42—43. Uverejnené vyňatky z breviárového officia pochádzajú zo zagrebského breviára z 2. pol. 13. storočia MR 67, fol. 215—216. Kódexy so značkou MR pôvodne patrili metropolitnej, resp. pred 18. stor. biskupskej knižnici v Záhrebe.

Historická tvorba, zaoberajúca sa vznikom kultu Ondreja-Svorada a Benedikta, je pomerne bohatá.⁴ Do uverejnenia orácií zo zagrebského sakramentára MR 126, ako jediný prameň slúžil text Maurovej legendy. Najstaršie vydanie Maurovej legendy tlačou vyšlo r. 1486 v Štrassbourgu, r. 1498 v Benátkach a r. 1511 v Krakove. Išlo tu o vydanie uhorských legiend, ktoré sa v oficiálnej »Lombardica historia« nenachádzali. V 16. storočí vydal text legendy na základe bližšie neznámeho rukopisu so zaradením k 1. máju L. Surlus, ktorého text reedovali M. Inchofer, Gononius i J. Mabillon. Kritické vydanie pripravili začiatkom 18. storočia bollandisti; vyšlo v Benátkach r. 1725 vo IV. zväzku Acta sanctorum julii (17. júl — sviatok Ondreja a Benedikta). Suriovmu textu pred bollandistickým dal v polovici 19. storočia prednosť maďarský editor Št. L. Endlicher, ktorý okrem legendy Ondreja-Svorada a Benedikta vydal tiež legendy svätoštefanské, legendu o Imrichovi a najmä tzv. bratislavské analý.⁵ V súvislosti s vydaním týchto uhorských naračných prameňov obohatili sa trochu znalosti o osobnosti päťkostolského biskupa Maura. R. Fr. Kaindl upozornil na závislosť Hartvikovej legendy na tzv. väčšej svätoštefanskej legende, ktorej autor poznal som 11. storočia aj Maurovu legendu.⁶ Najdôkladnejšiu analýzu Maurovej legendy ako základného prameňa pre vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta spravil R. Holinka,⁷ ktorý použil zachované rukopisy legendy (mníchovský, parížsky a bruselský), najstaršie vydanie i breviárové uhorské officium zo 14. storočia. Pripravil aj kritické vydanie textu, ktoré neprekonal ani maďarský editor legendy E. Madzsar.⁸ Prekvapuje, že ani R. Holinka ani E. Madzsar si nepoložili otázku, prečo tzv. bratislavské analý, ktoré k r. 1083 majú správu iba o beatifikácii kráľa Štefana I. (20. 8.) biskupa Gerarda (24. 9.) a kráľoviča Imricha (4. 11.), prečo neobsahujú nijaké zmienky o tom, že boli za Ladislava I. beatifikovaní aj Ondrej-Svorad a Benedikt.⁹

⁴ Fr. V. Sasinek, Sv. Zvorad a Benedik, *Slovenský letopis* 4, 1880, 2—7; M. Horváth, A kereszténység első százada Magyarországon, Budapest 1881, 231—233; L. Balics, A r. k. egyház története Magyarországon. I, Budapest 1885, 216—217; L. Erdélyi, A Pannonhalmi főapátság tört. I. Budapest 1902, 412—417; V. Chaloupecký, Sv. Svorád, Prúdy 6, 1922, 544—553; tenže, Staré Slovensko, Bratislava 1923, 316; J. Jungnitz St. Zoerard und das Hospital im Ohlau. *Zeitschrift d. Vereins f. Gesch. Schlesiens* 51, 1916, 57—67; K. Chytil, Zvorád či Swerad a Benedik, svätci Slovenska. Praha 1928; J. Hodál, Dvaja slovenskí pustovníci v XI. stor. Zborník, *Z minulosti Slovenska*. Bratislava 1928, 41—68; a ďalší napr. A. Kompánek, A. Lombardini, J. Buday a najnovšie J. Kútnik.

⁵ Slušný prehľad starých vydaní Maurovej legendy zostavil R. Holinka, Sv. Svorad a Benedikt, svätci Slovenska. Rozbor a text legendy z konca XI. storočia. Bratislava, 1934, 304—352 (najmä str. 333—336). R. Holinkovi neboli známe zagrebské pramene. Jednako aj dnes jeho práca z hľadiska heuristiky má svoju cenu.

⁶ R. Fr. Kaindl, Studien zu d. ungarischen Geschichtsquellen im Zeitalter de Arpáden. *Archiv f. österr. Geschichte*, B. 91—I, Wien 1902, 53—56.

⁷ R. Holinka, l. c. 304—333.

⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum* (ďalej SRH), ed. E. Szentpétery, II, Budapest 1937, 349—361. E. Madzsar nepoužil publikovaný text D. Varghom v päťkostolskom zborníku, porov. vyššie pozn. 2.

⁹ J. Koller, *Historia episcopatus Quinque-Ecclesienis*. I, Posonii, 402—413; St. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sanct-Gallen 1849; SRH I, 125. Text, týkajúci sa beatifikácie, znie: »et dominus rex Stephanus et Henricus, filius eius et Gerardus, episcopus, revelantur«.

Novú etapu vo výskume vzniku kultu Ondreja a Benedikta započal Dragutin Kniewald tým, že zo zagrebského sakramentára MR 126 uverejnil osobitné orácie k úcte »mučeníka« Benedikta (fol. 47) a k úcte »vyznavača« Ondreja (fol. 47 v).¹⁰ Na základe Kniewaldových príspevkov sa pokúsil o nový pohľad na kult Ondreja a Benedikta pol'ský historik E. Kapiszewski,¹¹ ktorý svoje vývody skomplikoval omylom kronikára J. Dlugosza o údajnom pôsobení Ondreja a Benedikta v kláštore »in Monte Ferrei« (Pécsvárad). Nedokázal sa odpútať od dovtedajšieho názoru o beatifikácii Ondreja a Benedikta r. 1083 za Ladislava I. Tento názor zdieľa aj ďalší historik J. Milík, ktorý s úspechom osvetlil zásady včasnostredovekého anachoretizmu, ale nepodarilo sa mu odpútať sa od nepresnej charakteristiky pôstnej regule opáta Zosimu (40 miesto 45 ňatlí).¹² Všetci historici, ktorí kladú vznik kultu nitrianskych pustovníkov k r. 1083, vychádzajú totiž z neskoršieho údaju legendy o kráľovi Ladislavovi (z r. 1192), ktorému neznámy biograf pripísal aj beatifikáciu Ondreja a Benedikta ako zásluhu.¹³ E. Kapiszewski a J. Milík nedocenili význam rozdielných orácií Benediktovi a Ondrejovi zo zagrebského sakramentára MR 126. Zároveň všetci doterajší historici zanedbali nakoniec aj niektoré fakty, ktoré i pred publikovaním zagrebských orácií, naznačovali, že kult Ondreja a Benedikta je hodne starší než r. 1083 a to:

1. V Maurovej legende sa Ondrej-Svorad označuje už ako »beatus«. Kráľ a Štefana I. i vojvodu Gejzu Maurus označil len prívlastkom »christianissimus« (rex, resp. dux).¹⁴ Týmto je dátovaný vznik Maurovej legendy bezpečne rokmi 1064—1070 a zároveň sa tým aj dátuje vznik kultu Ondreja a Benedikta pred rok 1064.

2. Vo »Vita s. Stephani maior« totiž jestvuje jasný doklad na to, že obaja nitrianski pustovníci sa chápu ako svätci staršieho pôvodu než kult Štefana I.¹⁵

3. V bratislavských análoch niet zmienky o tom, že by bol kult Ondreja a Benedikta vznikol r. 1083.¹⁶

4. Podľa Maurovej legendy si vyžiadal vojvoda Gejza-Magnus¹⁷ polovicu sebatryznitel'skej refaze Ondreja-Svorada od biskupa Maura r. 1064 už ako relikviu. Jej druhá polovica asi ostala u opáta Filipa v zoborskom kláštore.

¹⁰ Zagrebský sakramentár z konca 11. storočia bol súčasťou biskupskej knižnice už v 14. stor., ako na to upozorňuje Drag. K. Kniewald, porov. pozn. 3 — vyššie.

¹¹ E. Kapiszewski, Cztery źródła do Żywota sw. Świrada. *Nasza Przeszłość* 15, 1964, 5—31.

¹² J. Milík, Święty Świerad. Roma 1966, 43—84. Prov. k tomu tangovanú regulu Zosimu v pozn. 2 vyššie.

¹³ SRH II, 521 »auctoritate summi pontificis impetrata, sanctorum corpora videlicet b. Stephani regis et filii eius sancti Hemerici..., corpora s. Gerhardi martyris et beatorum Andree et Benedicti mirabiliter facit canonizari«.

¹⁴ SRH II, 357 (riadok 4), 360 (riadok 16).

¹⁵ SRH II, 382 »Venerunt et alii duo de terra Poloniensi, heremiticam vitam causa contemplatione eligentes, quorum unus Andreas nomine per confessionis meritum angelicis choris est associatus, testibus miraculorum signis per ipsum a domino factum; alter Benedictus pro Christo sanguine fuso mirabiliter laureatus«.

¹⁶ Pozri pozn. 9 vyššie.

¹⁷ SRH II, 360 »Cuius cathene partem mediam ab eodem abbate impetravi et usque nunc custoditam petitioni ducis christianissimi Gayse cum desiderio mihi pro ea instanti negare nequivi.«

5. Maurov záujem o pustovníka Ondreja-Svorada, ktorého Maurus videl v Panonhalme ako žiak panonhalmskej školy (puer scholasticus), mal dve časové odlišné etapy: Prvou boli roky pred r. 1031, keď Maura ako mnícha informoval o pustovníckom živote Ondreja-Svorada mních Benedikt. Druhou etapou boli roky 1031—1035, keď Maura ako dosadeného opáta panonhalmského kláštora informoval nielen o skone a sebatrýznení Ondreja-Svorada, ale aj o hagiografických zázrakoch Ondreja-Svorada (už ako kultového ochrancu života — v prípade nitrianskych zbojníkov) zoborský opát Filip.¹⁸

6. Z Maurovej legendy vyplýva, že vonkajším prejavom beatifikácie u Ondreja-Svorada bolo pochovanie v nitrianskej kapitulnej bazilike (t. j. depositio) a že vonkajším znakom o štyri roky neskoršej Benediktovej beatifikácie bolo nájdenie, prenesenie ostatkov Benedikta z rieky Váh pri Trenčíne (t. j. inventio a translatio) a uloženie do hrobu a to tiež v nitrianskej kapitulnej bazilike a nie v kláštornom cintoríne na Zobore.¹⁹

Z uvedeného vyplýva, že kult Ondreja a Benedikta vznikol pár desaťročí pred r. 1064, i keď biskup Maurus ešte na legende, resp. lekciiach pre breviárove officium k úcte Ondreja-Svorada a Benedikta pracoval.²⁰ Beatifikácia Ondreja-Svorada predchádzala beatifikácii Benedikta a časove obidve možno zaradiť približne medzi roky 1025—1035.²¹

7. Kult Ondreja-Svorada a Benedikta ako oddelený je doložený tým, že v Sliezsku,²² Poľsku²³ i na Morave²⁴ sa rozšíril kult Svorada, samostatne bez kultu Benedikta; tu sa jeho mníšske meno Ondrej vyskytovalo tak v lekciiach, ako v oráciach.²⁵ Na Slovensku jestvujú doklady na spoločný kult Ondreja a Benedikta i na samostatný kult Svorada.²⁶ Po prvý raz sa vyskytuje tento spoločný kult v označení na nitrianskej bazilike »ecclesia sanctorum Emmerami, Andree et Benedicti« r. 1111.²⁷ To naznačuje, že po tom, čo sa stalo Maurova legenda oficiálnym cirkevným prameňom, kult oboch nitrianskych pustovníkov sa v liturgii začal chápať ako spoločný párový kult so spoločným oslávnym dňom 17. júla, pravda okrem Záhrebu, kde sviatok Ondreja a Benedikta sa svätil 16. júla.²⁸

¹⁸ SRH II, 358 (r. 1—3), 359 (r. 1, 20—21), 360 (r. 2—3) — informácie od Benedikta; 360 (r. 3—4, 18) — informácie od zoborského opáta Filipa. Neuvádza informátora pri opise pustovníčenia a martýrstva Benedikta.

¹⁹ SRH II, 359 »Positus autem est ibidem Benedictus in basilica Emerammi martiris, in eadem sepultura, in qua pausabant ossa beati Andree, sancti patris...« Cenným je údaj zo zagrebského breviára MR 67, fol. 216 z rezponzória III. noktúrna »Innocens vir Benedictus post obitum suum depositus est in oratorio beati Emerami martiris eodem tumulo, quo requiescebat Andreas«, keď v antifone k I. večperám sa hovorí »Sanctissimi viri Andreas et Benedictus in basilica beati Emerami martiris in una sepultura pausant«. Zatiaľ čo termín »basilica« pochádza z Maurovho textu, výraz »oratorium« je niečo mladší a naznačuje jestvovanie staršej bočnej káplnky ako súčasť romanskej baziliky, stavanej azda pred vznikom tohto officia (cca 1070).

²⁰ Všetky doteraz známe texty Maurovej legendy majú stopy po rozdelení na 6 slavnostných lekcii. Jednotlivé lekcie oddeľuje zvolanie: »Tu autem«, »TU autem domine«.

²¹ Maurus sa stal biskupom r. 1036, SRH I, 125, Informácie o Ondrejovi-Svoradovi získal ako mních i ako opát (v r. 1031—1035).

8. Doteraz sa obchádzali ako doklad na kult Ondreja a Benedikta najstaršie výtvarné pamiatky z katedrály v Pätkostolí. Tu sa podarilo objaviť na jednej hlavici stĺpa reliefy: a) pustovníka Benedikta = mužskej postavy s cingulom medzi orlami a držiacej v pravej ruke plod (ďatla, orecha), b) Ondreja-Svorada = mužskej postavy držiacej v pravej ruke sekeru a stojacej nad kentaurom a c) znázorňujúci draka. Reliefy sú skromným cyklom zo Života nitrianskych pustovníkov, ako ho napísal pätkostolský biskup Maurus, ktorý mal zrejme aj zásluhu nielen o výstavbu baziliky, ale aj o vnútornú výzdobu.²⁹

9. Orácie zagrebského sakramentára MR 126 potvrdzujú pôvodné rozdelenie oboch kultov, keď sviatok Benedikta sa slávil pred 17. júlom (sviatok Alexa) a sviatok Ondreja padal skôr na deň Alexa než na 18. júla.³⁰

Zagrebské orácie majú kľúčový význam z hľadiska obsahu. V orácii na »secreta« Ondreja-Svorada (pôvodom Poliaka) označuje neznámy autor len ako »nášho patróna.«³¹ Martýra Benedikta ako človeka domáceho pôvodu

²² Ide o pápežskú listinu z r. 1201, v ktorej sa spomínajú v sliezskej Olave kostol sv. Blažej a sv. Sperata. Nakoľko u H. Grotefenda, *Zeitrechnung* II, 2, 171 je uvedený Speratus k 17. júlu, zrejme ide o zmenu mena: Sveratus, Sveratus-Speratus. Tento špitálsky kostol r. 1303 má podľa listiny vróclavského kanonika Heinricha patrocínium sv. Swararda. A v r. 1376 a 1378 vystupuje v listinách aj forma »Swaracius« a r. 1468 aj »Seohardus«, J. Jungnitz, J. Jungnitz, I. c. 61—63. V sliezskeom johanitskom breviári z r. 1340, ktorý sa z bratislavskej kapitulnej knižnice po r. 1870 stratil, v orácii je forma »Zoerhardi« (gen.), N. K n a u z, A pozsonyi kaptalan kéziratai. Esztergom 1870, 183. Porov. nižšie Prílohy III-b.

²³ Kult Svorada (a nie Ondreja) jestvoval v malopolskej osade Tropie, ktorej najstarší topický doklad má názov po patrocínium: »de Sancto Swerado« r. 1325—27. V Malopolsku bola častejšia a mladšia forma »Swiradus«, E. Kapiszewski, I. c. 5—6, pozn. 1.

²⁴ V olomouckom horológii z 1. pol. 12. stor. k 17. júlu okrem Alexa »Quirici et Julitie mart., Sweradi heremite et mart.«, R. Holinka, I. c. 320. Moravský pisár, ktorý zostavoval na prelome 14.—15. storočia uhorský misál s moravskými vplyvmi zapísal meno Svorad (český Svěrad) v genitívnej forme »Zoragdi«, Orsz. Szech. Könyvtár, Clm. 92, fol. 185. Forma »Zoragdi« je veľmi blízka záznamu, ktorý vo višlickom kalendáriu (za 2. svet. vojna stratenom) k 17. júlu čítal J. Zathay »Goradus«, porov. zborník *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1949, 73. I keď je známe, že v starobulharskom kalendári 17. júla bol sviatok sedempočetníkov (Cyril, Metod, Gorazd, Naum, Kliment, Angelar a Sava), jednako sa mi zdá, že J. Zathayovo čítanie mohlo vzniknúť prehodnotením gotických písmen Z—G a g—z.

²⁵ Porov. Prílohy I—II, str. 85—86.

²⁶ R. Marsina, *Codex dipl. et epist. Slovaciae* I, Bratislava 1972, 64, riadok 47 »capella sancti Zoerardi« darovaná Zoboru kráľom Ladislavom I. Údaj je z konfirmácie z r. 1414, ktorou sa potvrdzovalo údajne falzum, hlásiace sa k r. 1111.

²⁷ *Ibidem* 63—64. K tomu možno uviesť patrocínium sakrálnnej stavby v osade Kostolná-Drietoma z vizitácie r. 1699 »ecl. Andree et Benedicti, lapidea sine turri, filialis«, *Visitatio comit. Trenchen, Egyet. könyvtár, Budapest, sign. T 60, p. 208.*

²⁸ *Sveuč. bibl. Zagreb*, misál MR 133, fol. 3 v, fol. 156; M 10. 848, f. 176 (tlač z r. 1511 v Benátkach).

²⁹ Szőnyi O., *A pécsi székesegyház és Magyarország műemlékei Szt. Mór korában*, Szent Mór Emlékkönyv, Pécs 1936, 308—311. Podľa neho ide o postavu pracotca Adama, čomu odporuje postava so sekerou. Podľa nás kentaur a drak sú symbolmi zlého ducha, ktorí pustovníkov »pokúšali« a orly zasa »ochraňovali«.

³⁰ Poradie sviatkov v zagr. sakramentári MR 126 v polovici mesiaca júla (fol. 46—47 v): Benedikt (opát, translatio), Margita, Dvanásť apoštolov, Benedikt (nitriansky pustovník-martýr), Alex, Ondrej-Svorad, Arnulf a Elias.

³¹ Porov. Prílohy I-b (Collecta).

označuje orácia (kolekty) ako »opatrovníka celého nášho kmeňa«. ³² Základné texty orácií mohli sice pochádzať z mimonitrianskej predlohy, ale charakteristiky ako aj ich funkčné označenie nútne muselo vzniknúť v nitrianskej kapitule. Tu sa stali obidvaja pustovníci patrónmi baziliky a kapituly popri zastaralom už kulte rezenského pôvodu sv. Emmerama. ³³ Zagrebský sakramentár MR 126 zachoval vzácne stopy po literárnej činnosti súvisiacej s kultami oboch pustovníkov, zviazaných predovšetkým s kapitulou v Nitre. Z tejto činnosti sa zachovali iba orácie ako subtilný extrakt z primárnych lekcii. Tieto primárne lekcie ako súčasť oficií museli sa stotožňovať obsahovo s oráciami. Avšak »predmaurovské« nitrianske lekcie osobitné k úcte Ondreja-Svorada a Benedikta sa žiaľ nezachovali. Pri tom možno predpokladať, že tieto lekcie mal k dispozícii biskup Maurus, keď najskôr pre vlastnú kapitulnú komunitu v Pátkostolí k párovému sviatku Ondreja a Benedikta zostavoval povinné oficium o šiestich slávnostných lekciiach. Tieto nové lekcie sa mohli dostať do Nitry ešte za pobytu Gejzu ako vojvodu v Nitre.

Cenným dokladom na samostatné šírenie sa kultu Svorada v Sliezske je breviárova orácia, ktorá má spoločné prvky s oráciou »postcommuniae« zo zagrebského sakramentára MR 126 k úcte Ondreja. Pretože tu ide o viac ako dvojstoročný časový odstup, ³⁴ dá sa vysvetliť vcelku odlišné spracovanie sliezskej breviárovej orácie. Otázkou prečo a ako sa dostal kult Svorada (Ondreja) do Sliezska, možno vysvetliť tým, že tento kult jestvoval v Trenčíne, ktorého okolie na sever patrilo v 1. tretine 11. storočia zrejme k vróclavskej diecéze, založenej r. 1000. ³⁵

Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta sme hypoteticky časovo určili na koniec 1. tretiny 11. storočia. Stanovili sme aj vonkajšie znaky beatifikácií oboch nitrianskych pustovníkov. Ale na otázku, ktorý cirkevný hodnostár uskutočnil beatifikačný akt, nemožno jednoznačne odpovedať. V Maurovej legende niet nijakej stopy, že by to bol napr. Maurus, ktorý bol v r. 1036—1042 biskupom, ³⁶ ale prv než dostal r. 1042 pátkostolskú diecézu, stal asi na čele

³² Prílohy I-a (Collecta).

³³ Emeramský kult v Nitre pokladal V. Chaloupecký i R. Holinka, l. c. 332 za český vplyv z r. 955—1000. Keby tento kult bol taký mladý, nebolo by účelné okolo r. 1030 zavádzať nový kult Ondreja-Svorada a po ňom ešte i Benedikta. Pri nitrianskom patrocínium rezenského martýra Emerama sa zabúda, že ho mohol priviesť do Nitry v r. 880—885 biskup Wiching, ktorý tu mal mať aj svoju kapitolu. Emeramský kult v Uhorsku začiatkom 11. storočia bol v kríze. Na to ukazuje návšteva rezenského prepošta Arnolda v Ostrihome pred r. 1036, ktorý konštatoval, že používajú zastaralé oficium. Arnold zanechal tu nové oficium. Pozri Arnoldus (Arnulfus) De miraculis s. Emmerami ep. Frisingensis, MGH SS IV, 547 (prolog).

³⁴ Oráciu uverejnil N. Knauz, l. c. 183 z johanitského breviára, ktorý odpísal r. 1340 Siegfried »de Hoczenploz« (Osoblaha v čl. časti Sliezska). Porovnaj: Prílohy III-b a I-b (Postcommunio).

³⁵ Podľa našej mienky aj kult Svorada, ktorý sa z Nitrianska dostal do Sliezska a vróclavskej diecézy, môže byť popri geografickej nelogickej polohe nitrianskej diecézy tiež nepriamym argumentom na územnú patričnosť trenčianskej kastelánie k vróclavskej diecéze asi do 2. pol. 11. storočia. Porov. k tomu K. Malczyński, Kodeks dypl. Śląska. I, Wrocław 1956, 85—102, č. 35.

³⁶ Pretože biskup Bonipert zomrel r. 1042, SRH I, 125, Maurus od r. 1036 sa asi zdržiaval na kráľovskom dvore vo funkcii dvorného kaplána.

kráľovskej kaplnky (capellanus regis). A tak ostáva len ostrihomský arcibiskup Anastazius, ktorý beatifikácie oboch pustovníkov mohol nitrianskej kapitule ako nadriadený orgán cirkevnej správy schváliť a tým uzákoníť aj nové patrocínium popri staršom patrocíniu Emmerama. V samotnom Ostrihome sa kulty Ondreja a Benedikta neuplatnili. Ukazuje to nepriamo aj Kosmova správa o troch zoborských pustovníkoch, s ktorými mal spolu pustovníčie veľkomoravský Svätopluk.³⁷ Český kronikár Kosmas, ktorý za svojej vysviacky r. 1091 v Ostrihome počul túto povesť, nezmieňuje sa o tom, že by s Nitrou a so Zoborom boli nejako zviazaní pustovníci-sväťci Ondrej-Svorad a Benedikt. Vyššími cirkevnými osobnosťami, ktorí bezpečne pri vyhlásení oboch kultov v Nitre boli aktívnymi, bol bližšie neznámy predstavený (prepošť) nitrianskej kapituly a zoborský opát Filip o ktorých nevieme, že by boli mali biskupské svätenie. Možno práve táto okolnosť, že pri beatifikačných aktoch v Nitre nebol prítomný patričný diecezán, bola tiež príčinou obídienia tohto kultu na synóde r. 1092, lebo nemala plnú kanonickú formu.

Vyššie sme spomenuli, že Maurom zostavená »Vita« ako lekcie stala sa základom pre vznik spoločného párového sviatku Ondreja a Benedikta a to najprv v Päťkostolí. Tieto lekcie slúžili ako podklad aj pre vznik nového breviárového officia i nových omšových orácií a to opäť v pôvodnom kultovom stredisku v kapitule v Nitre. Aj pre túto časove mladšiu činnosť je zasa zagrebský breviár MR 67 kl'účovým prameňom, lebo obsahuje spoločné sviatočné officium, viazané na párový sviatok Ondreja a Benedikta, začínajúce večerami.³⁸ V tomto breviári zachovaná orácia je totožná už s mladšou kolektovou v misáloch z územia Slovenska, Maďarska i Chorvátska.³⁹ V nitrianskej kapitule teda pred polovicou 13. storočia najskôr na prelome 11. a 12. storočia museli zavrhnúť staré a zostaviť nové orácie. Obsah nových orácií nemá už súvis s pôvodnými oráciami z 11. storočia, ako sa zachovali v sakramentári MR 126. Nové orácie neobsahujú už označenie nitrianskych svätcov, ktoré boli viazané na nitriansku kapitolu a na okruh nitrianskych feudálov (gens nostra). Fakt, že sa to muselo stať na nátlak uhorskej cirkevnej hierarchie, dalo by sa usudzovať z toho, že na tárcalskej synóde r. 1092 neboli nitrianski pustovníci — vyznávač Ondrej-Svorad a mučeník Benedikt prijatí medzi oficiálne kulty⁴⁰ — popri nových kultoch Štefana, Imricha a Gerarda, hoci šlo vlastne o najstaršie uhorské kulty.

V súvislosti s významom, aký majú zagrebský sakramentár MR 126 a breviár MR 67 pre kultúrne dejiny Slovenska, žiada sa zamyslieť najmä nad pôvodom a v súvisi s tým aj nad vnútornou štruktúrou sakramentára MR 126.

³⁷ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. B. Bretholz, SRG-NS, T. II, Berlini 1923, 33.

³⁸ *Sveuč. bibl. Zagreb*, Breviarium 13. saec. MR 67, fol. 215—216. Porov. aj pozn. 10 vyššie.

³⁹ *Sveuč. bibl. Zagreb*, misál MR 133, fol. 156 v; M. 10. 848, fol. 176; Orsz. *Szechényi Könyvtár*, Budapest, misál 14. stor., Clm, 92, fol. 185, ktorý P. Radó kladie na Spiš. kapitolu miesto Bratislavy, Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae, Budapestini 1947, 69—72; Clm. 93, fol. 122.

⁴⁰ Corpus iuris Hungarici, ed D. Markus, I (1000—1526), Budapest 1899, 62.

Zagrebský sakramentár MR 126 spájal Fr. Fancev s břevnovským kláštorem,⁴¹ lebo medzi oráciami je spomenutý Vojtech, Alex, Benedikt a Ondrej. Drag. K. Kniewald najprv spájal sakramentár s bjelanským kláštorem v komitáte Križevci a potom sa pridol k identifikácii s kláštorem v Hahót (vesprímska diecéza).⁴² Preto zagrebský sakramentár MR 126 poniektorí označujú ako »hahótsky« — nie celkom odôvodnene.

Dr. Kniewaldovi, G. Dom Morinovi a ďalším ušiel pozornosti topografický rozdiel ráz 1. časti a 2. časti sakramentára. Prvá časť má charakter kapitulný, lebo obsahuje orácie nad krstnou vodou v baptistériu⁴³ a druhá má charakter monastického doplnku, ktorí zostavili benediktíni v niektorom kláštore sv. Margity. V 1. kapitulnej časti je zachovené nekompletné »temporale« (od fašiang po advent) a kompletne »sanctorale« s omšovými oráciami Benedikta a Ondreja (fol. 47—47 v.) so zmienkou Vojtecha v deň Juraja (fol. 38), resp. so zmienkami vyznávačov Štefana kráľ'a, Imbricha a Ondreja (Svorada) iba vo veľ'konočných litániach (fol. 18.).

Ak si položíme otázku, kto vlastne, ktoré osobnosti uctievali Ondreja a Benedikta, môžeme bezpečne odpovedať, že to boli päfkostolský biskup Maurus, vojvoda a neskôr kráľ Gejza — Magnus a azda aj jeho mladší syn vojvoda Almoš, nitrianska kapitula a zoborský kláštor. Ak si položíme 2. otázku, kto horlil za kult sv. Margity, oprávnene možno odpovedať, že ním bol Gejzov mladší syn Almoš, lebo k úcte Margity založil kapitulný kláštor v Dömöši a benediktínsky kláštor v Mezeši.⁴⁴ Preto nijako by sa nemalo vylučovať, že by vojvoda Almoš ako chorvátsky gubernátor, za ktorého vzniklo aj zagrebské biskupstvo, nebol mohol založiť aj kláštor v križevackej osade Bjela. Tu, pravda, by sa mal uskutočniť historicko-archeologický výskum, ktorý bude môcť dať na túto otvorenú otázku zodpovednú odpoveď.

Skutočnosť, že 1. nekompletné zachovaná časť kapitulná a 2. monastická časť zagrebského sakramentára MR 126, vznikli na rozličných miestach, vyplýva z toho, že v oboch častiach sú uvedené takmer totožné orácie (so slávnostnými iniciálami) k úcte sv. Margity. Z toho vyplýva, že 1. časť sakramentára vznikla v takom mieste, ktoré bolo v blízkom kontakte s nitrianskou kapitulou alebo s rodinou pôvodne nitrianskeho vojvode Gejzu, v ktorom bola kapitula (sv. Margity?) a v ktorom bol aj kostol P. Márie, lebo tu sa mala konať totiž na veľ'konočnú nedel' u dopoludňajšia omša pre l'ud.⁴⁵ Dalo by sa tu pômyšľať

⁴¹ Fr. Fancev, Najstarije bogoslužje u Posavskoj Hrvatskoj. *Zbornik kralja Tomislava*. Zagreb 1925, 533—537.

⁴² Drag. Kniewald, A »Hahóti-kódex« (zágrábi MR 126 kézirat) jelentőssége a magyarországi liturgia szempontjából. *Magyar Könyvszemle* 57, 1938, 97—112.

⁴³ *Sveuč. bibl. Zagreb*, MR 126, fol. 19—21 v »ad fontem« a fol. 23 v »Incipit oratio de s. Sabatho Pentecostes ante descensum fontis — lectio libri Genesis«. To poukazuje dostatočne na funkciu baptistéria na Veľkú noc a Turíce mimo benediktínskeho kláštora.

⁴⁴ R. Marsina, CDESL I, 74, n. 77 (vyňatok z konfirmácie Belu II.); Fejér G., Codex dipl. Hung. II, 170—171 (donácia Štefana III. na príjmy zo soli pre kláštor v Mezes).

⁴⁵ *Sveuč. bibl. Zagreb*, MR 126, fol. 19 »Dominca Pasce — ad sanctam Mariam«.

na samotný Dömös, kde nad osadou na mieste kráľovského dvorca vznikla zásluhou Almoša kapitula sv. Margity. V osade Dömös jestvoval v stredoveku kostol a to s patrocíniom Štefana kráľa, ktoré sa mohlo realizovať až po r. 1083 (beatifikácia). Ale pred r. 1083 mala tu jestvovať pre poddaných dvorca samostatná sakrálna stavba s iným patrocíniom, ktoré po r. 1083 vytlačilo pôvodné (azda marianske) patrocíniom. Z uvedeného vyplýva, že putovanie pôvodne 1. kapitulnej časti zagrebského sakramentára MR 126, ktorého odpis vznikol po r. 1083, ako na to nasvedčujú mená uhorských vyznávačov v litániach (Štefan, Henrich-Imrich. Andrej-Svorad),⁴⁶ ostane otvoreným problémom dovtedy, kým sa nepodarí zistiť miesto, kde pred r. 1083 jestvoval kláštor sv. Margity a dedinský kostol P. Márie. Bezpečným je len fakt, že táto 1. časť putovala do niektorého z benediktínskych kláštorov s patrocíniom sv. Margity antiochejskej. Tým nemusel byť práve Hahót, lebo o hahótskom kláštore sa zachovali prvé správy až z 13. storočia.⁴⁷ Pri riešení pôvodu sakramentára MR 126 sa preceňuje lokálnosť kultu sv. Egýdia v Šomoďváre a aj patronácia šomoďvárskeho kláštora nad kláštorom v Hahóte.⁴⁸ Samotný šomoďvársky kláštor s patrocíniom sv. Egýda vznikol až r. 1091 z iniciatívy kráľa Ladislava I.

Našu úvahu o vzniku kultu Benedikta a Ondreja môžeme uzavrieť konštatovaním, že orácie k úcte Benedikta a Ondreja zachované v zagrebskom sakramentári MR 126 sú nitrianskeho pôvodu a že sú literárno-hagiografickou odvozeninou starších predmaurovských a dnes už neznámych osobitných lekcí k úcte Benedikta a Ondreja, ktoré taktiež museli vzniknúť v nitrianskej kapitule spolu s oráciami pri beatifikáciách Ondreja-Svorada a Benedikta niekedy v r. 1025—1035. Zagrebský breviár MR 67 obsahuje najstaršie zachovanie pôvodne tiež nitrianskeho officia k párovému sviatku Ondreja a Benedikta, čo svedčí nielen o vzťahoch Nitry a Záhrebu po likvidácii arpádovského pohraničného vojvodstva so strediskom v Nitre, ale naznačuje, že na základe Maurom zostavených lekcí došlo najskôr na prelome 11. a 12. storočia k zámene starších lekcí a omšových orácií novšími lekciami a lokálne indiferentnými oráciami na základe biskupom Maurom spracovaných lekcí. Pri tom tu hralo dôležitú úlohu aj spoločné miesto uloženia ostatkov oboch nitrianskych pustovníkov v nitrianskej bazilike Emmerama; to predurčilo vlastne aj vznik párového sviatku vyznávača Ondreja-Svorada a martýra Benedikta, ktorý je zviazaný literárnou činnosťou prvého uhorského legendistu Maura.

Prilohy

I. Najstaršie orácie zo zagrebského sakramentára MR 126 na deň:

a) Benedikta (16. 7. ?), fol. 47
De sancto Benedicto martire.

b) Ondreja (17. 7.), fol. 47—47 v.
De sancto Andree (!) confessore.

(Collecta)

Deus, qui beatum Benedictum martirii
passioni peracta lugubri sessione aquile
declaratum, tocius nostre gentis fe-

Omnipotens, qui beatum Andream con-
fessore tuum latentis certamine pas-
sione afflictum consortem esse volui-

⁴⁶ Ibidem MR 126, fol. 18.

⁴⁷ Sörös P., Az elenyészett bencés apátságok, Budapest 1912, 252—256.

⁴⁸ Ibidem 149—167.

cisti provisorem, presta, deprecamur, ut cuius multimoda miraculorum tuicione gloriamur, eum apud te indefessum senciamus intercessorem. P. d-m-m n-rum.

Secreta:

Presta, quesumus, eterne Deus, ut Benedicto martire promerente proficiat nobis hec oblatio, que potuit esse tocius seculi delictorum abolitio. P.

sti beate immortalitatis, presta, ut cuius meritis corporeis deliberamur languoribus, eo intercedente mereamur possidere spiritualem leticiam iocunditatis. P.

Offerentes tibi, quesumus, domine Deus, in commemoratione beati confessoris tui Andree salutiferum eterni nectaris libamen, ut eiusdem patroni nostri intercessione nobis condonetur incocussum defensionis tutamen. P.

Postcommunio:

Petimus, immense Deus, celestis misterii participatione recreasti, ut eo, quod temporaliter agimus, interveniente martire tuo Benedicto iuvamur eternaliter renovati. P. d-n-m.

Corpore et sanguine filii tui Ihu Xpi refecti omnipotens deus tuam deposcimus clementiam, ut assidua confessoris tui Andree supplicatio nobis optineat ad optandam peccatorum indulgentiam. P.

II. Orácie z misálov 14. stor. Zagreb, Sv. bibl. MR 133, fol. 156 : MR 170, fol. 138.

Budapest, OSzk, Clm. 132, fol. 376; Clm. 93, fol. 122.

III. Orácia z breviárov 13.—14. stor. a) Zagreb, Sv. bibl. MR 67, fol. 215.

(Collecta:)

Sanctorum tuorum, domine, Benedicti atque Andree natalicia veneranda quesumus, (ut) ecclesia tua devote suscipiat et fiat magna sanctificationis amore devocior. Per

Oracio:

Sanctorum tuorum, domine, Benedicti atque Andree natalicia veneranda, quesumus, ecclesia tua devote suscipiat et fiat magne glorificationis amore devocior. Per

Secreta:

Hostia haec, domine, quesumus, emundet nostra delicta et intercedentibus sanctis martiribus Benedicto et Andrea subditorum tibi corpora mentesque sanctificet. Per

b) Sliezsky johanitský breviár. Knauz, A pozs. kapt. kézíratai 183.

Postcommunio:

Protege, domine, plebem tuam et quam martirum tuorum Benedicti et Andree assidua festivitate tribuis, esse devotam, tibi semper placidam concede fieri precibus sanctorum. Per

Beati Zoerhardi precibus confitentes, quesumus, *clementiam tuam* ut per eius, que(m) *poscimus* suffragium ab omni impugnatione defendi mereamur et ad gaudia sempiterna pertingere.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

